

Πριν τους Καναδούς... οι Οθωμανοί: η περιβαλλοντική ιστορία των εξορύξεων στη Χαλκιδική

Στην ιστοσελίδα της,¹ η εταιρία HellasGold προβάλλει τη «μεταλλευτική μας ιστορία» (όπου το *μας* αναφέρεται βέβαια στην Ελληνικός Χρυσός, που θεωρεί ότι αγκαλιάζει όλους τους Έλληνες) «από την αρχαιότητα». Στόχος εξαρχής της ιστορικής αυτής αναδρομής, χωρίς καθόλου σπουδαία τεκμηρίωση βέβαια, είναι να οικειοποιηθεί μια υποτιθέμενη «μακραίωνη μεταλλευτική ιστορία» στη ΒΑ Χαλκιδική, «από την αρχαιότητα» βεβαίως, ώστε να νομιμοποιήσει ιστορικά το σημερινό της σχέδιο περιβαλλοντικής καταστροφής σε όφελος της εξορυκτικής κερδοφορίας της μητρικής της καναδικής Eldorado Gold. Εφόσον εξορύσσουμε «από την αρχαιότητα», αυτό σημαίνει ότι η εξόρυξη είναι «καλή», αυτό είναι το επιμύθιο της «ιστορίας» όπως τη βλέπει η εταιρία HellasGold (η οποία θα διατηρήσει όμως τα αρχαιολογικά κατάλοιπα των εξορύξεων; μάλλον δεν θα το επιθυμεί). Και επιπλέον, αφού, όπως αναφέρεται «στην αρχαιότητα τα μεταλλεία αποτελούν τον κυρίαρχο χρηματοδότη του Μακεδονικού Βασιλείου και των εκστρατειών του Μεγάλου Αλεξάνδρου», μας κλείνει πονηρά το μάτι η ιστορική αναδρομή της εταιρίας, και η σύγχρονη Ελλάδα θα μεγαλουργήσει και αυτή όπως ο Μέγας Αλέξανδρος (άραγε θα μοιραστούν τα κέρδη τους με το ελληνικό κράτος;).²

Αν δεν θαμπωθούμε από την προβολή του Μεγάλου Αλεξάνδρου ως προδρόμου της Eldorado Gold, και διαβάσουμε παρακάτω στην ενότητα «25 αιώνες μεταλλεία», θα διαπιστώσουμε πάντως ότι το ιστορικό αυτό δεν είναι σε καμία περίπτωση συνεχές: «Η μεταλλευτική δραστηριότητα συνεχίζεται μέχρι τη ρωμαϊκή περίοδο. Η κατάκτηση όμως των πλούσιων ορυχείων χρυσού και αργύρου της Ισπανίας από τους Ρωμαίους έχει ως αποτέλεσμα να περιέλθουν τα μεταλλεία της ΒΑ Χαλκιδικής για μεγάλο διάστημα σε μαρασμό.» Ως «μεγάλο διάστημα», αν μετρήσουμε μέχρι τον 9^ο αιώνα μ.Χ., που θα συζητήσουμε παρακάτω, θα πρέπει να θεωρηθεί περίπου μια χιλιετία. Άρα τουλάχιστον 25-10=15 αιώνες.

Μετά την αρχαιότητα, που μας βγήκε λειψή αλλά τι να κάνουμε, ας έλθουμε τώρα στο Βυζάντιο. Η ενότητα «25 αιώνες μεταλλεία» στην ιστοσελίδα της

¹ <http://www.hellas-gold.com/ellinikos-xrysos/istoriko-metalleiwn> (προσβάσιμη την 4/11/2015)

² Σύμφωνα με την ιστοσελίδα της εταιρίας, «στην περιοχή σώζονται περισσότερα από 300 πηγάδια και περίπου 200.000 κυβικά μέτρα αρχαίων μεταλλουργικών απορριμμάτων, των κοινών «σκουριών» από την «εκκαμίνευση» των μεταλλευμάτων. Η έναρξη της δραστηριότητας, με βάση ιστορικές πηγές και τα αποτελέσματα αναλύσεων που έχουν γίνει στις παραπάνω «σκουριές», εντοπίζεται στις αρχές της κλασσικής αρχαιότητας, δηλ. γύρω στο 6ο αιώνα π.Χ.» Η αρχαιολογική έρευνα του παντογνώστη της Χαλκιδικής, του αρχαιολόγου Μάκη Παπάγγελου, έχει εντοπίσει πράγματι ίχνη μεταλλουργικής δραστηριότητας στις Σκουριές, χρονολογούμενες όμως στους ρωμαϊκούς χρόνους, και στην πεδιάδα ΝΔ της Μεγάλης Παναγίας ίσως με παλαιότερη χρονολόγηση. Βλ. Ιωακείμ Α. Παπάγγελος, «Το 'κοινό του Μαδεμίου'», *Η διαχρονική πορεία του κοινοτισμού στη Μακεδονία* (Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ιστορίας Θεσσαλονίκης, 1991), σ. 257 υποσημ. 1. Δεν γνωρίζω λεπτομέρειες για τη νεώτερη αρχαιολογική έρευνα στην περιοχή.

HellasGold, συνεχίζει ως εξής: «Κατά τους βυζαντινούς χρόνους, ξεκινά εκ νέου η εκμετάλλευση των μεταλλείων, και αναδεικνύεται σε μεταλλευτικό κέντρο η περιοχή των Σιδηροκαυσίων, (κοινώς Σιδερόκαψα), τότε ονομασία της περιοχής βόρεια από τον Ίσβορο, τη σημερινή Στρατονίκη. Το τοπωνύμιο Σιδηροκαύσια απαντάται για πρώτη φορά τον 9ο αιώνα.» Πράγματι, το τοπωνύμιο Σιδηροκαύσια απαντάται για πρώτη φορά τον 9^ο αιώνα μ.Χ., αλλά σε καμία περίπτωση αναδεικνύοντας την περιοχή σε μεταλλευτικό κέντρο. Το τοπωνύμιο αναφέρεται στον *Βίο του Ευθυμίου του Νέου* επειδή εκεί ο μοναχός Ιωάννης Κολοβός, φεύγοντας από τον Άθω, εγκατέστησε μια ομάδα μαθητών του για να μονάσουν.³ Γνωρίζουμε από τα αθωνικά έγγραφα ότι τα Σιδηροκαύσια ήταν τότε *χωρίον*, ενώ τα σωζόμενα βυζαντινά *πρακτικά* απογράφουν τους χωρικούς της περιοχής ως αγρότες, που καλλιεργούσαν χωράφια και αμπέλια, και κτηνοτρόφους. Μόνο τον 14^ο αιώνα γίνεται μία και μόνη αναφορά σε δύο έγγραφα του 1346 και 1351 σε «δημοσιακό/ά σιδηροκαυσείο/α» στο χωριό Κοντογρίκου.⁴ Μπορούμε λοιπόν να θεωρήσουμε ότι στην περιοχή υπήρχε κάποια περιορισμένη και πιθανότατα επιφανειακή μεταλλευτική δραστηριότητα για λογαριασμό του βυζαντινού κράτους, με την οποία συνδέονται προφανώς τα τοπωνύμια Σιδηροκαύσια, Μετάλλιν και Ρούδαβα (ruda: σλαβική λέξη για το μέταλλο), που αναφέρονται στα αθωνικά έγγραφα στην περιοχή. Σε καμία περίπτωση πάντως δεν μπορούμε να πούμε ότι η περιοχή ήταν μεταλλευτικό κέντρο, όπως ατεκμηρίωτα υπέθεσε ο Σπύρος Βρυώνης σε ένα παλαιό άρθρο του, με βάση και μόνο το γεγονός ότι στην περιοχή αναπτύχθηκαν στη συνέχεια, όπως θα αναλυθεί παρακάτω, τα οθωμανικά μεταλλεία, τα οποία προφανώς αναπτύχθηκαν στη συγκεκριμένη περιοχή επειδή υπήρχε κάποια μεταλλευτική δραστηριότητα όπως αναφέρθηκε παραπάνω.⁵

Στην ιστορική πραγματικότητα, είναι αδιαμφισβήτητο ότι τα μεταλλεία των Σιδηροκαυσίων, με οργανωμένα και σε μεγάλη έκταση εκμετάλλευση του υπεδάφους της ΒΑ Χαλκιδικής, δημιουργήθηκαν από τους Οθωμανούς, που μόλις είχαν κατακτήσει οριστικά την περιοχή, στο α΄ μισό του 15^{ου} αιώνα. Στην ιστορία όπως επιλεκτικά την βλέπει η εταιρία HellasGold, που είδαμε πως προσπαθεί να τονίσει την *ελληνικότητα* των μεταλλείων, μέσω Μεγάλου Αλεξάνδρου και Βυζαντίου, η σχετική ενότητα αναφέρει τα εξής, χωρίς ωστόσο στον υπότιτλο να αναφέρονται οι όχι και τόσο *ελληνικοί* Οθωμανοί αλλά μόνο «τα Μαντεμοχώρια» (όρος του 19^{ου} αι.):⁶ «Στις αρχές του 15ου αιώνα, τα μεταλλεία της ΒΑ Χαλκιδικής γνωρίζουν μία νέα περίοδο ακμής. Στην περιοχή λειτουργούν περίπου 500 - 600 καμίνια, όπου γίνεται η κατεργασία ψευδαργύρου και μολύβδου.» [Η πληροφορία για τα 500-600 προέρχεται από τον επόμενο, 16^ο αιώνα, από τον περιηγητή Μπελόν, αλλά η εταιρία δεν ασχολείται με λεπτομέρειες, σιγά τώρα...] Μόνο στην επόμενη πρόταση γίνεται μια αναφορά στον σουλτάνο και καταλαβαίνει και ο προσεκτικός και μόνο αναγνώστης ότι τους βυζαντινούς αυτοκράτορες τους έχουν διαδεχθεί

³ Βλ. Διονυσία Παπαχρυσάνθου, *Ο Αθωνικός Μοναχισμός. Αρχές και Οργάνωση*, Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1992, σ. 123 και υποσημ. 233.

⁴ *Actes de Xéropotamou*, έκδ. Jacques Bombaire, Παρίσι 1964, αρ. 25 (1346), στ. 29-31 και αρ. 27 (1351), στ. 5-6 και 22.

⁵ Spyros Vryonis, "The Question of Byzantine Mines," *Speculum* 37 (1962), 13-14.

⁶ Για να είμαστε δίκαιοι ωστόσο, ένας υπέρτιτλος στην ιστοσελίδα αναφέρει: «Η μεταλλευτική ιστορία της ΒΑ Χαλκιδικής στο Βυζάντιο και την Οθωμανική περίοδο.»

πλέον οι Οθωμανοί σουλτάνοι: «Οι μεταλλωρύχοι, παραδίδουν ως φόρο στον σουλτάνο το 1 στα 12 δράμια αργύρου της παραγωγής τους.»

Ας δούμε όμως αναλυτικά τα ιστορικά τεκμήρια για την ίδρυση των οθωμανικών μεταλλείων των Σιδηροκαυσίων: Η αρχαιότερη μαρτυρία που έχει εντοπιστεί περιλαμβάνεται σε ένα οθωμανικό φορολογικό κατάστιχο που χρονολογείται στα 1445, όπου το χωριό Σιδηροκαύσια (οι Οθωμανοί διατήρησαν το ελληνικό του όνομα με τη μορφή Siderokapsi και πιο απλουστευμένα Sidrekapsi, από όπου και το Σιδερόκαψα) καταχωρίζεται ως «μεταλλείο αργύρου», τα εισοδήματα του οποίου ανήκαν στο σουλτανικό ταμείο.⁷ Μπορούμε λοιπόν να θεωρήσουμε ότι τα μεταλλεία ιδρύθηκαν τα προηγούμενα χρόνια από τον σουλτάνο Μουράτ Β΄, τον πορθητή της Θεσσαλονίκης, μετά τη δραματική άλωση της πόλης στα 1430. Γνωρίζουμε ακόμα πως ο ίδιος σουλτάνος Μουράτ Β΄, που βασίλεψε από το 1421 ως το 1451, είχε εκδώσει έναν κανονισμό λειτουργίας των μεταλλείων των Σιδηροκαυσίων, που αναφέρει ως πρότυπό του τον κανονισμό των μεταλλείων της Κράτοβα, που βρίσκονταν στα ανατολικά των Σκοπίων.⁸

Σε αυτή την ιστορική περίοδο, στην αυγή των νεώτερων χρόνων, θα πρέπει λοιπόν να συγκεντρώσουμε καταρχάς το ιστορικό μας ενδιαφέρον: **οι Οθωμανοί σουλτάνοι κατακτούν αυτά τα χρόνια τα Βαλκάνια και τα μεταλλεία τους, ώστε να εξασφαλίσουν και να ελέγξουν φυσικά την κυκλοφορία των πολύτιμων μετάλλων και των νομισμάτων στην αναδυόμενη αυτοκρατορία τους.**⁹ Σε αυτό το ιστορικό πλαίσιο πρέπει να τοποθετήσουμε και την λειτουργία των μεταλλείων στα Σιδηροκαύσια. Τα πολύτιμα μέταλλα που εξορύσσονται εδώ χρηματοδοτούν, μετά το Μακεδονικό Βασίλειο της αρχαιότητας, την Οθωμανική Αυτοκρατορία.

Με βάση τα ιστορικά τεκμήρια, μπορούμε να προτείνουμε κάποιες βάσιμες υποθέσεις για την ριζική αλλαγή στον χαρακτήρα της κατοίκησης και της κοινωνικής οργάνωσης στη ΒΑ Χαλκιδική, ως επίπτωση της ίδρυσης των μεταλλείων με εντολή του Οθωμανού σουλτάνου. Φαίνεται ότι ο σουλτάνος, κατά μια προσφιλή τακτική των Οθωμανών, διέταξε την υποχρεωτική μετοικεσία (σουργκιούν) σλάβων μεταλλωρύχων στην περιοχή των Σιδηροκαυσίων, ώστε να λειτουργήσουν τα μεταλλεία. Είπαμε ήδη ότι οι παλαιότεροι κάτοικοι της περιοχής ήταν κυρίως αγρότες και κτηνοτρόφοι και όσοι ασκούσαν κάποια μεταλλουργική δραστηριότητα σε «σιδηροκαυσεία» φαίνεται ότι δεν επαρκούσαν για τη λειτουργία των μεταλλείων του σουλτάνου. Οι επήλυδες, που ίσως προέρχονταν από τα μεταλλεία της Κράτοβα (ο κανονισμός λειτουργίας τους, είπαμε, χρησιμοποιήθηκε ως πρότυπο για τον

⁷ N. Todorov και B. Nedkov (επιμ.), *Fontes Turcici Historiae Bulgaricae, series XV-XVI* [=Turski izvori za Balgarskata istorija, serija XV-XVI], τ. II, Σόφια, Εθνική Ακαδημία Επιστημών, 1966, σ. 343.

⁸ Ο κανονισμός του Μουράτ Β΄ αναπαράγεται σε μια επανέκδοσή του από τον γιο του, σουλτάνο Μεχμέτ, τον Πορθητή της Κωνσταντινούπολης. Για το κείμενο σε γαλλική μετάφραση βλ. Nicoara Beldiceanu, *Les Actes des premiers Sultans conservés dans les manuscrits turcs de la Bibliothèque Nationale à Paris*, vol. I: *Actes de Mehmed II et de Bayezid II du ms. fonds Turc ancien 39*, Παρίσι – Χάγη, Mouton, 1960, σ. 138.

⁹ Για τα μεταλλεία των Βαλκανίων βλ. Sima Circović, "The Production of Gold, Silver, and Copper in the Central Parts of the Balkans from the 13th to the 16th Century," στο: H. Kellenbenz (επιμ.), *Precious Metals in the Age of Expansion*, Στουτγκάρδη, Klett-Cotta 1981, σ. 41-69.

κανονισμό λειτουργίας των Σιδηροκαυσίων), δημιούργησαν δίπλα στο παλαιό χωριό των Σιδηροκαυσίων, δύο νέους οικισμούς, με τα σλαβικά ονόματα Ίζβορος (η σημερινή Στρατονίκη) και Πιάβιτζα (σήμερα εγκαταλειμμένο χωριό). Σύμφωνα με το οθωμανικό φορολογικό κατάστιχο του 1478, τα σουλτανικά μεταλλεία αποτελούνταν από την πόλη, όπως αναφέρεται τότε, των Σιδηροκαυσίων, μαζί με τα δύο παραπάνω χωριά, και συνολικά περίπου 600 φορολογικά νοικοκυριά μεταλλωρύχων.¹⁰

Στα χρόνια του Σουλεϊμάν του Μεγαλοπρεπή (1520-1566), τα χρόνια της μεγάλης ακμής της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, που επιχειρούσε τότε να ανταγωνιστεί στη Μεσόγειο την Ισπανία (που, ας θυμηθούμε, την ίδια εποχή κατακτούσε με τον Κορτές το Μεξικό και ξεκινούσε εκεί τις εξορύξεις αργύρου) τα Σιδηροκαύσια αποτελούσαν μια μεγάλη μεταλλευτική πόλη, με σχεδόν 1.000 φορολογικά νοικοκυριά να καταχωρίζονται στα οθωμανικά φορολογικά κατάστιχα. Τότε, στα 1547, επισκέφθηκε τα μεταλλεία ο Γάλλος περιηγητής και βοτανολόγος Pierre Belon du Mans, ο οποίος δημοσίευσε την μαρτυρία του στο βιβλίο του *Voyage au Levant*.¹¹ Ο Μπελόν συγκρίνει τα Σιδηροκαύσια με την μεταλλευτική πόλη *Joachimstal* στη Βοημία (τη σημερινή [Jáchymov](#) στην Τσεχία). Το παρακάτω χαρακτηριστικό δίνει μια εικόνα της

μεταλλουργίας στη *Joachimstal* και παρόμοια πρέπει λοιπόν να φανταστούμε την εικόνα που θα αντίκρυσε ο Μπελόν στα Σιδηροκαύσια:

¹⁰ Στον Ίζβορο, τοπωνύμιο που σημαίνει «πηγή», υπήρχαν τότε οι συνοικίες Ποπ Γιοβάν, Ποπ Ράντοσλαβ, και Ποπ Ντιμίτρι, που δηλώνουν σαφώς την σλαβική προέλευση των μεταλλωρύχων. Οι συνοικίες των Σιδηροκαυσίων έφεραν ονόματα και ελληνικά και σλαβικά: Πρωτόπαπα, Ποπ Βλαντ, Ποπ Γιαν, Γιάννη Γεράσα, Παπα Γιάννη, Σταμάτ Σλαβ, Θεόδωρου Βασίλη, Γιάννη Κύρκου, της Ροσότοβας και του Γιάννη Μάρκοβικ. Τα δεδομένα των οθωμανικών φορολογικών καταστάσεων δημοσιεύονται στο Elias Kolonos, "Mines and the Environment in Halkidiki: A Story from the Ottoman Past", υπό δημοσίευση στο περιοδικό *Balkan Studies*.

¹¹ *Voyage au Levant (1553). Les observations de Pierre Belon du Mans*, έκδ. Alexandra Merle, Παρίσι, Chandeigne, 2001, σ. 156-176.

Quelle: Deutsche Fischer

Ο Μπελόν σημειώνει επίσης ότι οι μεταλλωρύχοι είχαν συγκεντρωθεί στα Σιδηροκάυσια με υποχρεωτικό εποικισμό (*gens ramassés*), και αποτελούσαν μια «διεθνή» εργατική δύναμη: ήταν Αλβανοί, Έλληνες, Εβραίοι, Βλάχοι, Κιρκάσιοι, Σέρβοι, Τούρκοι. Ο Μπελόν είναι ο πρώτος που μας δίνει πιο ακριβείς πληροφορίες για την τεχνική της εξόρυξης: με βάση τη μαρτυρία του μπορούμε να διευκρινίσουμε ότι η εξαγωγή του αργύρου, που αποτελούσε το κύριο μετάλλευμα στα Σιδηροκάυσια, γινόταν με τη μέθοδο της εκκαμίνευσης-κυπέλλωσης: με τήξη δηλαδή του εμπλουτισμένου μεταλλεύματος σε καμίνια και διαχωρισμό του αργύρου από τον μόλυβδο με οξειδωση σε πυρίμαχο σκεύος τοποθετημένο σε ειδική θολωτή κάμινο κυπελλώσεως. Ο χρυσός διυλιζόταν από έναν Αρμένιο ειδικό με τη χρήση αλατιού (*salt cementation*). Τέλος, ο Μπελόν αναφέρεται στις ιδιαίτερα μεγάλες φορολογικές προσόδους των μεταλλείων κατά την εποχή που τα επισκέφτηκε (το μέγεθος των οποίων μπορούμε εν μέρει να επιβεβαιώσουμε με βάση τα οθωμανικά κατάστιχα) και στη νομισματοκοπή τόσο ασημένιων όσο και χρυσών νομισμάτων (ορισμένα από τα οποία, με προέλευση τα Σιδηροκάυσια, πωλούνται ακόμα ως συλλεκτικά στο e-bay.)

Από τα χρόνια αυτά διαθέτουμε μια σχεδόν σύγχρονη μαρτυρία του Οθωμανού περιηγητή Ασίκ Μεχμέτ, οποίος φιλοξενήθηκε σε φίλους πάνω από δυο χρόνια στα Σιδηροκάυσια στα 1586/87.¹² Η μαρτυρία του έχει ιδιαίτερη σημασία για τη μελέτη των περιβαλλοντικών και κοινωνικών επιπτώσεων από τη λειτουργία των οθωμανικών μεταλλείων: Ο Ασίκ Μεχμέτ αναφέρει συγκεκριμένα ότι γινόταν υλοτόμηση του γειτονικού δάσους στο βουνό των Σιδηροκαυσίων για λογαριασμό του μεταλλείου, ώστε να παραχθεί καύσιμη ύλη για τα καμίνια του μεταλλείου. Οι γειτονικές αγροτικές κοινότητες, σύμφωνα με τον Ασίκ Μεχμέτ, απαγορευόταν να κόβουν ξύλα από το δάσος αυτό. **Μπορούμε λοιπόν να υποστηρίξουμε ότι η λειτουργία του μεταλλείου επέφερε καταρχάς την εκμετάλλευση του δάσους σε βάρος των τοπικών κοινωνιών, που αποκλείστηκαν από τη συμμετοχή σε ένα ως τότε κοινό αγαθό. Επιπλέον, θα πρέπει να σημειώσουμε ότι η υλοτόμηση για λογαριασμό του μεταλλείου αφορούσε εν τέλει μια μεγάλη γεωγραφική περιοχή πέραν και της Χαλκιδικής, καθώς οι Οθωμανοί είχαν επιβάλει την υπηρεσία υλοτόμησης για την παραγωγή κάρβουνου σε μια μεγάλη ομάδα χωριών της Χαλκιδικής και ευρύτερα της περιφέρειας της Θεσσαλονίκης, τα λεγόμενα «χωριά των καρβουνιάρηδων».**

¹² Âşık Mehmed, *Menâzirü'l-Avâlim*, επιμ. Mahmut Ak, Άγκυρα, Τουρκικό Ίδρυμα Ιστορίας, 2007, σ. 406 και 995-996.

Το μεταλλείο των Σιδηροκαυσίων συνέχισε τη λειτουργία του, με μειωμένη παραγωγή, ακόμα και όταν, στη διάρκεια του α΄ μισού του 17^{ου} αιώνα, το νομισματοκοπείο έκλεισε, όπως φαίνεται από τη μαρτυρία του Εβλιά Τσελεμπί,¹³ λόγω της νομισματικής κρίσης στην οποία βρισκόταν τότε η Οθωμανική Αυτοκρατορία. Επιπλέον, από τα πρώτα χρόνια του 18^{ου} αιώνα, όταν η Οθωμανική Αυτοκρατορία επιχείρησε να αντιμετωπίσει τη νομισματική κρίση με την έκδοση του νέου οθωμανικού πλέον γροσιού, η παραγωγή του μεταλλείου των Σιδηροκαυσίων αναδιοργανώθηκε με κρατική πρωτοβουλία, παρά την αντίδραση της τοπικής κοινωνίας, που οδήγησε μάλιστα στη φυλάκιση ορισμένων ραγιάδων στην Θεσσαλονίκη. Οικοδομήθηκε μάλιστα τότε και ένα οχυρό στα Σιδηροκάυσια, με μεγάλη φρουρά και κανόνια που στάλθηκαν από την Κωνσταντινούπολη, για την προστασία του εξορυσσόμενου μεταλλεύματος. Η λειτουργία του μεταλλείου παραχωρήθηκε με εκμίσθωση στην οικογένεια των Τσαβουσζαντέ της Θεσσαλονίκης, πολλά μέλη της οποίας συνέδεσαν το όνομά τους με τη διοίκηση του μεταλλείου στη διάρκεια του 18^{ου} αιώνα.¹⁴

Για την ιστορία όπως την βλέπει η εταιρία HellasGold, παρασυρόμενη είναι αλήθεια από μια παλαιότερη ανεπαρκώς τεκμηριωμένη ελληνική βιβλιογραφία, η ιστορία των μεταλλείων των Σιδηροκαυσίων κατά τον 18^ο αιώνα ήταν μια ιστορία «αυτοδιαχείρισης»: «Το 1705 τα χωριά της περιοχής, τα λεγόμενα Μαντεμοχώρια, αποκτούν το δικαίωμα της αυτοδιαχείρισης. Οι κάτοικοι των Μαντεμοχωρίων, αποκτούν με φερμάνι του Σουλτάνου το δικαίωμα εκμετάλλευσης των μεταλλείων αργύρου. Για τον σκοπό αυτό συστήνεται ένας Μεταλλευτικός Συνεταιρισμός, στη γενική διοίκηση του οποίου μετέχουν οι εκπρόσωποι των 12 μεγάλων χωριών. Η μόνη τους υποχρέωση απέναντι στην Μεγάλη Πύλη είναι η παράδοση ενός φόρου ύψους 550 λιβρών αργύρου το χρόνο.» Στην πραγματικότητα, αν

διαβάσουμε προσεκτικά το φερμάνι του 1705 αντιλαμβανόμαστε βέβαια ότι δεν έδωσε δικαίωμα αυτοδιαχείρισης στα Μαντεμοχώρια, στο «Κοινόν του Μαδεμίου» όπως αναφέρονται σε μεταγενέστερες πηγές τα χωριά στα οποία στην πραγματικότητα οι Οθωμανοί είχαν επιβάλλει την δυσβάσταχτη όπως θα δούμε υποχρέωση της εργασίας στα μεταλλεία. Το φερμάνι αναφέρει ότι οι

¹³ *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, επιμ. S. A. Kahraman, Yücel Dağlı, Robert Dankoff, τ. VIII, Κωνσταντινούπολη, Yarı ve Kredi Bankası, 2003, σ. 44.

¹⁴ Βλ. αναλυτικά για την αναδιοργάνωση του μεταλλείου και τη λειτουργία του τον 18^ο αιώνα την διδακτορική διατριβή του Mustafa Altunbay, "Osmanlı döneminde bir maden işletmesinin tarihi süreci: Sidrekapsi" [Η ιστορία της λειτουργίας ενός μεταλλείου στην οθωμανική περίοδο: τα Σιδηροκάυσια], Πανεπιστήμιο Κωνσταντινούπολης, 2010.

ραγιάδες (προφανώς κάποιοι ραγιάδες, όχι όλοι) ζήτησαν να τους εκμισθωθεί η εκμετάλλευση, με τον όρο οι μεταλλωρύχοι να πληρώνονται τα μεροκάματά τους, αναλαμβάνοντας τη φύλαξη του μεταλλείου. Γνωρίζουμε από άλλες πηγές ότι εν τέλει τα μεταλλεία εκμισθώθηκαν το ίδιο έτος σε έναν Σουλεϊμάν Αγά από την Κωνσταντινούπολη, ο οποίος προφανώς πλειοδότησε. Μόνο στα 1820 οι μεταλλωρύχοι, μετά από μια σημαντική εξέγερσή τους που οδήγησε στην εγκατάλειψη των μεταλλείων, προχώρησαν στην εκμίσθωση των μεταλλείων, με την εγγύηση του Πατριάρχη ότι δεν θα εξεγείρονταν ξανά και με την υποχρέωση ετήσιας πληρωμής περίπου 4.000 χρυσών νομισμάτων, τόκου 85.000 γροσίων και επιπλέον παράδοσης 200 οκάδων αργύρου στο σουλτανικό νομισματοκοπείο στην Κωνσταντινούπολη. Το κράτος, που δεν εμπιστευόταν βέβαια καθόλου την αυτοδιαχείριση, διατηρούσε τη διεύθυνση των μεταλλείων διορίζοντας έναν διοικητή.

Μια σειρά τεκμηρίων από τον 18^ο αιώνα μας επιτρέπει να εμβαθύνουμε στην κοινωνική ιστορία των μεταλλείων των Σιδηροκαυσίων, που δείχνει ότι στην πραγματικότητα η «αυτοδιαχείριση» των μεταλλωρύχων στόχευε στην αντίσταση στην μεταλλουργία. Απέναντι στην πίεση των διοικητών των μεταλλείων και του οθωμανικού κράτους για την απρόσκοπτη εξόρυξη του μεταλλεύματος, παρατηρούμε ότι οι μεταλλωρύχοι, οι οποίοι σε πολλές περιπτώσεις μεταφέρονταν εκεί από τα γειτονικά χωριά για καταναγκαστική εργασία, αντιδρούσαν ενίοτε μάλιστα με οργανωμένο τρόπο:¹⁵

- **1710, οι επιστάτες Κωνσταντίνος, Δήμος και Μίχος αποκρύπτουν μέταλλευμα «για λογαριασμό των ίδιων και των παιδιών τους»**
- **1721, οι μεταλλωρύχοι εξεγείρονται υπό την ηγεσία των επιστατών τους και λεηλατούν τα μεταλλεία**
- **1737, οι μεταλλωρύχοι υπό την ηγεσία των επιστατών τους αρνούνται να εργαστούν επιχειρώντας να εγκαταλείψουν τα μεταλλεία και να επιστρέψουν στα χωριά τους**
- **1753, οι χωρικοί της Ιερισσού αρνούνται να εργαστούν στα μεταλλεία**
- **1785, οι χωρικοί του Γομάτου αρνούνται να εργαστούν στα μεταλλεία**
- **1786, άρνηση εργασίας στα μεταλλεία υπό την ηγεσία των επιστατών**

Ας σημειωθεί ότι με την έκρηξη της Ελληνικής Επανάστασης τον Ιούνιο του 1821 οι επαναστάτες έκαψαν το φρούριο των Σιδηροκαυσίων και έδρα του

---

¹⁵ Για τα στοιχεία που παρατίθενται παρακάτω βλ. αναλυτικά Mustafa Altunbay, "Osmanlı döneminde bir maden işletmesinin tarihi süreci: Sidrekapsı", ό.π. και Elias Kolovos, "Mines and the Environment in Halkidiki: A Story from the Ottoman Past", ό.π.

διευθυντή των μεταλλείων *Μαντέν Αγά*, ο οποίος αναγκάστηκε σε φυγή και έχασε σε ενέδρα σχεδόν όλους τους άντρες του.

Μια άλλη σειρά πηγών μας επιτρέπει κάποια πρώτα δεδομένα περιβαλλοντικών επιπτώσεων από τη λειτουργία του οθωμανικού μεταλλείου τον 18^ο αιώνα. Στον παρακάτω Πίνακα που βλέπετε παρατίθενται οι αριθμοί των δέντρων που κόπηκαν για να χρησιμοποιηθούν μόνο στη στήριξη των στοών στα μεταλλεία σε δεδομένα έτη την πρώτη δεκαετία του 18^{ου} αιώνα.

Ετος	Κορμοί
1703	7.426
1704	12.052
1705	17.040
1706	36.692
1707	19.310

Επιπλέον, γνωρίζουμε από τα ιστορικά τεκμήρια ότι στα 1731 δεν υπήρχαν άλλα δέντρα στην περιφέρεια της Λιαρίγκοβας (σημ. Αρναίας) για την παραγωγή κάρβουνου. Οι χωρικοί της Λιαρίγκοβας διατάχθηκαν τότε να υπηρετήσουν ως μεταλλωρύχοι. Επιπλέον, στα 1782 τα βουνά γύρω από την Περιστέρα, την Γαλάτιστα, τα Ραβνά, τα Μεγάλα Βραστά, το Λιβαδίτσι, το Αρδαμέρι και τη Λούκοβα δεν είχαν άλλη ξυλεία για την παραγωγή κάρβουνου. Μετά από επιθεώρηση, με την παραγωγή κάρβουνου επιφορτίστηκαν τα χωριά που είχαν επάρκεια σε ξυλεία: η Λιαρίγκοβα, το Νιχώρι, τα Ρεβενίκια, το Γομάτου, η Βαρβάρα και ο Στανός. Μπορούμε λοιπόν να υποστηρίξουμε ότι η λειτουργία των μεταλλείων ευθύνεται για σημαντική καταστροφή των δασών στην περιοχή της Χαλκιδικής. Το γεγονός, από την άλλη πλευρά, ότι παρ' όλα αυτά, πολλά δάση επιβίωσαν, σχετίζεται με το ευνοϊκό για τη βλάστηση κλίμα της εποχής αυτής, που οι ιστορικοί γνωρίζουν ως «Μικρή Παγετώδης Εποχή».

Στα 1806, ο Άγγλος στρατιωτικός, αρχαιολόγος και κατάσκοπος William Martin Leake περιγράφει την εξάντληση των μεταλλείων: «Τα εν λόγω μεταλλεία βρίσκονται περίπου μισή ώρα από τον Ίσβορο, μεταξύ δύο λόφων, σε ένα βαθύ φαράγγι, όπου το τρεχούμενο νερό εξυπηρετεί την πλύση του ακατέργαστου μετάλλου και γυρίζει τον τροχό για να λειτουργούν τα φυσερά του καμινιού. Η όλη λειτουργία γίνεται με τον πιο απρόσεκτο τρόπο. Το πιο πλούσιο ακατέργαστο μέταλλευμα τοποθετείται πάνω σε έναν πάγκο με τα χέρια και στη συνέχεια πλένεται και καίγεται με κάρβουνο· το κατώτερης ποιότητας το σπάνε σε μεγαλύτερα κομμάτι και το καίνε δυο φορές χωρίς να

το πλύνουν. Ο μόλυβδος, όταν βγει από το καμίνι, μεταφέρεται στο Κάστρο, όπου γίνεται ο διαχωρισμός του από τον σίδηρο, σε αναλογία 2-3 δραμιών ανά οκά 400 δραμιών. Όταν τα σημερινά κοιτάσματα εξαντληθούν, τα μεταλλεία πιθανότατα θα εγκαταλειφθούν».¹⁶

Μετά τα γεγονότα της επανάστασης του 1821, η μεταλλευτική δραστηριότητα φαίνεται ότι σταμάτησε στα Σιδηροκάυσια. Το ενδιαφέρον για τα μεταλλεία επανήλθε στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, στη συγκυρία της ανόδου του φιλελεύθερου καπιταλισμού σε συνδυασμό με την χρεωκοπία της οθωμανικής οικονομίας στα 1881. Τα μεταλλεία εκμεταλλεύτηκε από το 1893 η γαλλο-οθωμανική *Societe Ottomane des Mines de Cassandra*. Στην ιστορία όπως τη βλέπει η εταιρία, η περίοδος αυτή περιγράφεται ως εξής: «Η ονομασία «Μεταλλεία Κασσάνδρας» εμφανίζεται για πρώτη φορά το 1893, λόγω του γεωγραφικού προσδιορισμού που δόθηκε αρχικά στη χερσόνησο της Χαλκιδικής από την Ελληνική πολιτεία. Αυτή η ονομασία έχει επικρατήσει και χρησιμοποιείται μέχρι και σήμερα.» Καμία σχέση, ποια Ελληνική πολιτεία, η Χαλκιδική ανήκε τότε στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, και υπαγόταν διοικητικά στον καζά (επαρχία) της Κασσάνδρας, εξ ου και η ονομασία της γαλλο-οθωμανικής εταιρίας, διάδοχο της οποίας αποτελούν οι Καναδοί σήμερα, αλλά είπαμε ότι η Ελληνικός Χρυσός στήθηκε για να τονίσει την «ελληνικότητα» της επένδυσης. Και τα λάθη γίνονται πιο χονδροειδή όταν αναφέρεται το εξής: «Στα 600 περίπου καμίνια της περιοχής απασχολείται μια πολυεθνική κοινότητα 6.000 εργαζόμενων, σε μία πρώιμη εκδοχή πενθημέρου, καθώς οι Εβραίοι εργάτες είχαν αργία το Σάββατο ενώ οι Χριστιανοί την Κυριακή.» Προφανώς η εταιρία θέλει εδώ να δείξει ένα κοινωνικό πρόσωπο, με το πενθήμερο (δεν έχει μαγαζιά να θέλει να τα ανοίξει την Κυριακή...). Η πληροφορία αυτή βέβαια προέρχεται όμως από τον Μπελόν και αναφέρεται στα οθωμανικά Σιδηροκάυσια του 16^{ου} αιώνα, όταν ζούσαν εκεί Εβραίοι, και όχι στα 1900! Τέλος πάντων, η ενότητα αυτή κλείνει με την πληροφορία ότι «έως το 1900 εξορύσσονται και περνούν από μεταλλουργική κατεργασία 72.000 τόνοι μεταλλεύματος.» Επιπλέον αναφέρεται ότι «η επιφανειακή εκμετάλλευση του κοιτάσματος σιδηροπυρίτη στο μεταλλείο του «Μαντέμ Λάκκου», ξεκινά το 1901 από τη Γαλλο-οθωμανική εταιρεία που διαχειρίζεται τα μεταλλεία.»

Το 1920, στο ελληνικό κράτος πια από το 1913, τα μεταλλεία πυρίτη της εταιρίας εκμισθώθηκαν για 60 έτη στην Ανώνυμη Ελληνική Εταιρία Χημικών Προϊόντων και Λιπασμάτων, η οποία απορρόφησε λίγο αργότερα την γαλλο-οθωμανική εταιρία. Για την ιστορία όπως την βλέπει η εταιρία, η ΑΕΕΧΠ&Λ «διαδέχεται το 1927 τη Γάλλο-Οθωμανική διαχείριση και διαβλέπει εγκαίρως την αναγκαιότητα ευρείας χρήσης λιπασμάτων για την ανάπτυξη της γεωργίας στην χώρα. Με στόχο την εξασφάλιση του θείου ως πρώτης ύλης για την παρασκευή λιπασμάτων, οδηγείται στην αγορά μεταλλείων σε διάφορα σημεία της χώρας.» Ευχαριστώ ω εταιρία, για τα λιπάσματα!

Η ιστορική αναδρομή κλείνει με την «εποχή Μποδοσάκη», σύμφωνα με την ιστοσελίδα της εταιρίας: γνωρίζουμε ότι μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο η ΑΕΕΧΠ&Λ περιήλθε στα χέρια του Πρόδρομου-«Μποδοσάκη» Αθανασιάδη, μέχρι τη διάλυση της εταιρίας το 1992. Για να αρχίσει στη συνέχεια η ενότητα

¹⁶ William M. Leake, *Travels in Northern Greece*, τ. 3, Λονδίνο, J. Bodwell, 1835, σ. 164.

για τα μεταλλεία της Χαλκιδικής την περίοδο της TVX Hellas: «Το Δεκέμβριο του 1995, τα δικαιώματα εκμετάλλευσης των Μεταλλείων Κασσάνδρας και το σύνολο των μεταλλευτικών εγκαταστάσεων περιέρχονται στην TVX Hellas, θυγατρική της καναδικής μεταλλευτικής εταιρείας TVX Gold. Πρωταρχικός σκοπός της εταιρείας είναι η δημιουργία μεταλλουργίας χρυσού στην περιοχή της Ολυμπιάδας, ενώ παράλληλα έχει άδεια εκμετάλλευσης του κοιτάσματος μεικτών θειούχων στις «Μαύρες Πέτρες». Δυστυχώς όμως για την εταιρία και το ιστορικό δικαίωμα στη μεταλλουργία που επιχειρεί να τεκμηριώσει, επενέβησαν η «κακή» τοπική κοινωνία και το «κακό» Συμβούλιο της Επικρατείας:

«2003: Το πάγωμα της επένδυσης και ο οικονομικός μαρασμός της ΒΑ Χαλκιδικής

Η επένδυση στην Ολυμπιάδα παγώνει λόγω αντιδράσεων της τοπικής κοινωνίας, καθώς και μίας αρνητικής απόφασης του Συμβουλίου της Επικρατείας τον Μάρτιο 2002. Σύμφωνα με την απόφαση του ΣτΕ οι πιθανοί κίνδυνοι της επενδυτικής πρότασης της TVX HELLAS, θα ήταν μεγαλύτεροι από το οικονομικό και κοινωνικό όφελος που θα προέκυπτε τότε για την τοπική κοινωνία. Τον Δεκέμβριο του 2002 άλλη μία αρνητική απόφαση του ΣτΕ οδηγεί στη διακοπή των εργασιών στο μεταλλείο Μαύρες Πέτρες. Τον Ιανουάριο του 2003 οι εργαζόμενοι τίθενται σε διαθεσιμότητα. Η εταιρεία και ολόκληρη η περιοχή περιέρχονται σε δυσχερή οικονομική κατάσταση ενώ 480 εργαζόμενοι καταλήγουν να χάσουν τη δουλειά τους. Τα χωριά της περιοχής υφίστανται οικονομικό και πληθυσμιακό μαρασμό. Για την αποφυγή κοινωνικών εκρήξεων η τότε κυβέρνηση καταρτίζει ειδικό κοινωνικό πρόγραμμα στήριξης των πρώην εργαζομένων των Μεταλλείων Κασσάνδρας.»

Οι καναδικές εταιρίες είναι όμως επίμονες: έτσι, σύμφωνα με την ιστοσελίδα της Ελληνικός Χρυσός, αφού «τον Ιανουάριο του 2004 περνούν στην Ελληνικός Χρυσός Α.Ε. τα μεταλλευτικά δικαιώματα, καθώς και το σύνολο των μεταλλευτικών εγκαταστάσεων των Μεταλλείων Κασσάνδρας, με ειδικό νόμο που επικυρώνεται από τη Βουλή:

-Τον Οκτώβριο του 2005 ξεκινά η επαναλειτουργία του μεταλλείου των Μαύρων Πετρών.

-Τον Ιανουάριο του 2006, υποβάλλεται ενιαίο επιχειρηματικό σχέδιο για την παράλληλη ανάπτυξη και εκμετάλλευση των κοιτασμάτων Μαύρων Πετρών, Ολυμπιάδας και Σκουριών, το οποίο προβλέπει και τη δημιουργία μεταλλουργίας χαλκού-χρυσού στην περιοχή του Μαντέμ Λάκκου.

-Τον Ιούλιο του 2011, υπογράφεται με Κοινή Υπουργική Απόφαση (ΚΥΑ) η Έγκριση Περιβαλλοντικών Όρων. Λίγους μήνες μετά, τον Φεβρουάριο του, εγκρίνονται οι τεχνικές μελέτες των υποέργων “Μεταλλευτικές Εγκαταστάσεις Σκουριών” και “Μεταλλευτικές εγκαταστάσεις Ολυμπιάδας” από το Υπουργείο Περιβάλλοντος και Κλιματικής Αλλαγής.

-Τον Μάρτιο του 2012, ξεκινά η υλοποίηση του επενδυτικού σχεδίου της Ελληνικός Χρυσός. Η εταιρεία πιστή στις υποσχέσεις της, προσλαμβάνει μέσα

σε έναν χρόνο 800 εργαζόμενους. Σήμερα το ανθρώπινο δυναμικό της Ελληνικός Χρυσός αριθμεί πάνω από 1.700 εργαζόμενους.

-Ορόσημο στην ιστορία των Μεταλλείων Κασσάνδρας, αποτελεί η 17η Απριλίου 2013 όπου το Συμβούλιο της Επικρατείας, σε μια ιστορική απόφαση, επισφραγίζει την νομιμότητα των οικονομικών κοινωνικών και περιβαλλοντικών παραμέτρων της επένδυσης.»

Πουθενά δεν γίνεται λόγος στην εταιρική ιστορική αναδρομή για το γεγονός ότι η Ελληνικός Χρυσός ανήκει κατά 95% στην канаδική Eldorado Gold Corporation (και κατά 5% στον όμιλο Ελλάκτωρ του Μπόμπιπαλα), Ακόμα εδώ το ΣΤΕ έγινε πλέον «καλό», με την «ιστορική του απόφαση». Για τις αντιδράσεις της τοπικής κοινωνίας ούτε λόγος πια... Δεν χωρούν βέβαια στην ιστορία όπως τη βλέπει μια εταιρία.

Από την άλλη πλευρά, τι συμπεράσματα μπορούμε να εξαγάγουμε, με βάση τα παραπάνω δεδομένα, για την ιστορία των εξορύξεων στη ΒΑ Χαλκιδική από τους Οθωμανούς στους Καναδούς σήμερα; Μπορούμε να μιλάμε για ένα περιβαλλοντικό ζήτημα από το παρελθόν μέχρι σήμερα; Ας σημειωθεί ότι η προσέγγιση της περιβαλλοντικής ιστορίας, τόσο στην Αμερική, από όπου ξεκίνησε, όσο και στην Ευρώπη και πρόσφατα και στη Μέση Ανατολή, έχει απαντήσει θετικά σε αυτό το ερώτημα, με πληθώρα μελετών.¹⁷

Η ιστορική αναδρομή παραπάνω έδειξε ότι η εκμετάλλευση του υπεδάφους αλλά και των γειτονικών δασών από τη μεταλλουργική δραστηριότητα που ξεκίνησαν οι Οθωμανοί, μια αυτοκρατορική δύναμη των πρώιμων νεώτερων χρόνων, συνέχισε από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα μια γαλλο-οθωμανική και μια ελληνική εταιρία, και επιδιώκουν να ολοκληρώσουν σήμερα οι Καναδοί, μια εξορυκτική νεοαποικιακή δύναμη του ύστερου καπιταλισμού, αποτέλεσε και αποτελεί ιστορικά σημείο τριβής τόσο με το περιβάλλον όσο και με την τοπική κοινωνία. Σε ό,τι αφορά το περιβάλλον, θα πρέπει να παρατηρήσουμε ότι δυστυχώς για αυτό, παρά την εξάντληση των κοιτασμάτων που υπέθεσε ο Leake στα 1806, και μπορούμε εύλογα να συμπεράνουμε μετά την εξόρυξη στη μακρά διάρκεια (δεν είναι 25 αιώνες, όσο διαφημίζει η εταιρία, αλλά είναι πάντως σχεδόν 6 αιώνες), η μεταλλουργική δραστηριότητα επανήλθε. Όπως έχει παρατηρηθεί και για τα μεταλλεία του Μεξικού¹⁸ που άνοιξαν από τους conquistadores Ισπανούς τα πρώτα χρόνια του 16^{ου} αιώνα, σχεδόν σύγχρονα με τα Σιδηροκάυσια, και συνεχίζουν να λειτουργούν μέχρι σήμερα, παρά το γεγονός ότι τα κοιτάσματά τους εξαντλούνταν στη διάρκεια των αιώνων, τα διαδοχικά καθεστώτα μεταλλευτικής εκμετάλλευσης πέτυχαν να είναι το καθένα πιο παραγωγικό από το προηγούμενο, μέσω της εντατικοποίησης της εξόρυξης, χάρη σε όλο και πιο εξελιγμένες τεχνικές, ενεργειακές πηγές και νομοθεσίες. Στο Μεξικό έχουν παρατηρηθεί διαδοχικές φάσεις

¹⁷ Για την περιβαλλοντική ιστορία (environmental history) βλ. το εξαιρετικό δοκίμιο της Βάσως Σειρηνίδου, «Οι ιστορικοί στη φύση. Μια εισαγωγή στην περιβαλλοντική ιστορία», *Τα Ιστορικά* 51 (2009), σ. 275-297.

¹⁸ Για τη σύγκριση με το Μεξικό χρησιμοποίησα την πολύ σημαντική δημοσίευτη μελέτη του Daviken Studnicki-Gizbert (Πανεπιστήμιο McGill, Τμήμα Ιστορίας), "*Exhausting the Sierra Madre: Mining Ecologies in Mexico over the Longue Durée*», την οποία είχε την καλοσύνη να μου αποστείλει. Για μια προφορική παρουσίασή της το 2009 βλ. <https://archive.org/details/GizbertAseh09>.

αναζωογόνησης των εξορύξεων, επιτάχυνσης και ενίσχυσής τους, στη συγκυρία των μεταρρυθμίσεων των Βουρβόνων τον 18^ο αιώνα, κατά την πρώτη φιλελεύθερη περίοδο του 19^{ου} αιώνα και σήμερα με τους Καναδούς. Παράλληλη είναι και η κυκλική ιστορία των εξορύξεων στη ΒΑ Χαλκιδική, στη συγκυρία της προσπάθειας των Οθωμανών να αναζωογονήσουν την παραγωγή τον 18^ο αιώνα, κατά την πρώτη φιλελεύθερη καπιταλιστική περίοδο του τέλους του 19^{ου} αιώνα που συνεχίστηκε και στη διάρκεια του 20ού αιώνα, και σήμερα με τους Καναδούς κι εδώ, τους νεοφιλελεύθερους πρωταγωνιστές του νέου «πυρετού του χρυσού».¹⁹

Στη Λατινική Αμερική, στις εταιρίες της εξορυκτικής βιομηχανίας, με πρωταγωνίστριες τις Καναδικές, οι τοπικές κοινωνίες έχουν αντιπαρατεθεί σε εκατοντάδες περιπτώσεις, συχνά μάλιστα με βίαιο τρόπο, κάποτε κερδίζοντας νίκες, με συνθήματα όπως «No a la Mina, Si a la Vida» (Όχι στο μεταλλείο, Ναι στη ζωή). Στην «μνημονιακή» Ελλάδα, χώρα εργαστήρι δοκιμών, «πεδίο βολής» νεοφιλελεύθερων πειραμάτων, βρισκόμαστε σήμερα νομίζω μπροστά στο ίδιο δίλημμα: σε μια εποχή όπου η ελληνική πολιτεία και η δημοκρατία έχουν αποδυναμωθεί από την εξωτερική παρέμβαση, είναι εξαιρετικά σημαντικό το περιβαλλοντικό κίνημα να υπερασπίσει αυτό «τα κοινά», δημιουργώντας πολιτική. Και το ζήτημα με τα περιβαλλοντικά κοινά είναι ότι δεν είναι αναστρέψιμα: μετά το τέλος των εξορύξεων της Eldorado Gold, ο «Ελληνικός Χρυσός» θα έχει γίνει άνθρακας για την ελληνική κοινωνία και δηλητήριο με αρσενικό για το περιβάλλον για πολλούς μα πολλούς αιώνες...

Ηλίας Κολοβός, Επίκουρος Καθηγητής

Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας Πανεπιστημίου Κρήτης²⁰

---

¹⁹ Για μια πρώτη προσέγγιση της ιστορίας των канаδικών μεταλλευτικών εταιριών, που πάντως βρίσκονται πλέον σε μια σχετική ύφεση, αν όχι και κρίση, των επιθετικών επενδύσεών τους, χρησιμοποίησα την επίσης δημοσίευτη μελέτη του Daviken Studnicki-Gizbert, "Canadian Mining in Latin America (1990 to Present): A Provisional History", που αφορά τη Λατινική Αμερική, αλλά περιλαμβάνει μια ευρύτερη θεώρηση των канаδικών επενδύσεων.

²⁰ Μια μορφή αυτού του κειμένου παρουσιάστηκε στην επιστημονική συνάντηση «Περιβάλλον και Ιστορία. Οι πολλαπλές όψεις μιας δυναμικής σχέσης» στις 22 και 23 Οκτωβρίου 2015 στο Ιστορικό Αρχείο του Πολιτιστικού Ιδρύματος του Ομίλου Πειραιώς στην Αθήνα. Πολύ περισσότερα και αναλυτικότερα τα ιστορικά στοιχεία και τεκμήρια για την ιστορία των εξορύξεων στη Χαλκιδική από τους Οθωμανούς έχω περιλάβει στην μελέτη μου "Mines and the Environment in Halkidiki: A Story from the Ottoman Past", υπό δημοσίευση στο περιοδικό Balkan Studies, καθώς και στη δημοσιευμένη μελέτη Elias Kolovos - Phokion Kotzageorgis, "Halkidiki in the Early Modern Period: Towards an Environmental History", in Basil G. Gounaris (ed.), *Mines, Olives and Monasteries: Aspects of Halkidiki's Environmental History* (Thessaloniki 2015), σ. 123-161.